

GORTVAY GYÖRGY (1892–1966): A KORMÁNY RENDELETEI A KOLERA ÜGYÉBEN¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

A kolera Moldván át jutott Magyarországra, itt 1848 őszén országossá lett, s a honvéd hadseregben igen komoly veszteségeket okozott. Az első eseteket 1848. június 28-án Brassóban észlelték, de augusztus 18-án Gyöngyösön, október 20-án Pesten is több megbetegedés történt. Az északi vármegyékben az erős tél beálltával megszűnt a kolera, de 1849 tavaszán újra jelentkezett a járvány és egész őszig hevesen pusztított.

A kormány már 1848 júniusában Tormay Károly egészségügyi tanácsost Oláh- és Moldvaországba küldte az ott dühöngött kolerajárvány és a marhavész tanulmányozására, majd 1848 júliusában Országos Kolerügyi Választmányt létesített Pólya József elnöklete alatt, amelynek tagjai voltak Sauer Ignác és Eckstein Frigyes.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1848. július 15-én rendeletet adott ki, amelyben az első megbetegedések azonnali jelentését írta elő és egyidejűleg kinyilvánította, hogy a régi pestis elleni rendelkezések hagyományaképpen még 1831-ben is alkalmazott vesztégári intézkedéseket és forgalmi korlátozásokat nem fogja bevezetni.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1848. július 15-én kelt rendelete a hatóságokhoz:

„Az oláh fejedelemségben uralkodó járványos cholera mibenléte megvizsgálása végett a helyszinre általam kiküldött orvosok jelentése szerint... szelidebbnek és kevésbé veszélyesnek mutatkozik most, mint az 1831-dik évben dühöngött cholera, mivel azonban ugyanazon orvosi jelentésekből az is kiviláglik, hogy e betegség hazánk felé veszi irányát, sőt annak némi előjelei már a határszélen is mutatkoznak, annál fogva rendelem:

1-ször gondoskodjanak arról, hogy a meglévő kórházak czélszerű állapotba helyeztessenek s azoknak hiánya, – vagy elégtelensége esetén minden városban és helységben alkalmas házak alakittassanak kórházakká és ezek lehetőleg szereltessenek fel, mellyekben az ápolást nélkülöző betegek felveendők és orvoslandók lesznek – a betegségnek nagyobb mértékben terjedése esetében az illy ideiglenes kórházak száma a szükséghez képest szaporítandó.

A vagyonosabb házigazdák s családtyák azonban felszólítandók, hogy beteg cselédjeiket otthon gyógytassák, csak a szükség esetében küldjék kórházba, megjegyeztetvén az, hogy szegényebbek is, akik házi körükben kellő ápolást nyerhetnek, kórházba csak akkor vitessenek, ha azt önmaguk kívánják, a kényszerítés minden esetre kikerültetvén.

2-szor főorvosaiknak kötelességül tegyék, hogy mihelyt cholera mutatkoznék, azt bejelenteni és annak folyamáról az ide mellékelt minta szerint tudósítást minden 14 nap felküldeni el ne mulasszanak.

3-szor orvosaik iránt akkép rendelkezzenek, hogy egy helyen több tisztí orvosok tartózkodnának, azok czélszerűen elhelyeztessenek, szükség esetében pedig a magán gyakorló

¹ Forrás: Gortvay György: Az újkort magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. köt. Bp., 1953. pp. 225–230.

orvosokat is, olly helyekre, a hol a cholera mutatkozik napidíj mellett küldjék ki, ha pedig olly gyakorló orvosok elegendő számmal nem léteznek, azt hozzám további intézkedés végett jelentsék fel.

4-szer a gyógyszerek könnyebb kiszolgáltatása végett pedig úgy rendelkezzenek, hogy a járvány kitörése esetében a gyógyszertárak a szükséges gyógyszerekkel elegendő mennyiségben ellátva legyenek, különösen pedig olly vidékek számára, hol gyógyszertárak nincsenek, azokat a főorvos az illető gyógyszertárakból nagyobb mennyiségben megszerezvén, a járásbeli orvosok között számadás és felelősség terhe alatt ossza ki. – Ezenkívül pedig gondoskodjanak aziránt is, hogy a helybeli előjáróságoknál vagy lelkészeknél a szükséges házi gyógyszerek elegendő mennyiségben, kellő használat végett tétessenek le.

5-ször éber figyelem fordítottassék az élelmiszerekre, hogy azok az egétségnak ártalmas minőségben ne árultassanak, különösen pedig gondoskodjanak, hogy azon lakosok, kik élelmezésük megszerzésére képtelenek, az élet szükségével lehetőségig látassanak el.

6-szor intézkedjenek aziránt, hogy szükség esetében a betegek ápolására elegendő számú és a hatósági orvosok által kellőleg betanított egyének alkalmaztassanak.

7-szer rendelkezem, hogy a halottak vagy saját házuknál elkülönözve, vagy halottházakban a kiszabott idő lefolytáig tartassanak és székértő által teljesítendő halotti szemle előtt el ne temetessenek, hol halotti házak nem léteznek, ott a helységek szélső házainak egyike e célra alkalmaztassék, végre:

8-szor, miután a tapasztalás még 1831-ben megmutatta, hogy az illy esetben szokásos elzárások és veszteglő-intézetek a nélkül, hogy a ragály terjedését gátolták volna, csupán rémülést okoztak, emellett a kereskedést akadályozták: előre jelentsék ki, hogy a járvány kitörése esetére semmiféle elzárkózások történni nem fognak, s a közlekedés legkisebb megakasztást sem szenvedend, különben is minden intézkedéseikben kellő óvatossággal járjanak el, nehogy azáltal a nép, szükségesen kívül mind a közegészségre, mind a rendre háborítólag ható rémülésbe ejtessék.

Végül értesitem önöket, hogy az ország megyéspüspökeihez, nemkülönben a protestáns egyház mindkét valláson levő felekezeteinek superintendenseihez is körleveleket bocsátottam mellyekben azokat olly intézkedések tételére szolítottam fel, miszerint a lelkészek mind egyházi szószékről, mind társalgás útján a kedélyek megnyugtatóására, netalán támadható veszélyes előítéletek eloszlatására s a népnek a járvány uralkodása alatti célszerű életmódra úgy a betegek ápolására s azokkali bánásmódjára nézve az ide mellékelt orvosi utasítás elvei szerint felvilágosítására hatni iparkodjanak.”

*

Az 1848 júliusában felállított Országos Koleraügyi Választmány elnöke 1848. november 6-án az alábbi kolera ismertetést küldte széjjel:

„Értesítés a choléráról

A keleti cholera először ez előtt 18 évvel látogatott meg minket; idősebbjeink tehát ismerik; fiataljaink pedig, kikre a hazának most legnagyobb szüksége van, nem.

Ezek kedvéért a betegségre nézve némellyeket elmondani azért is szükségesnek tartunk, mivel a fiatalság gondol legkevésbé a betegségekkel, sőt dacol velük; azonban ha az idősök is okulnak szavainkból s lelkészek, tanítók, gazdatisztek, jegyzők a népnek utánunk segélyt nyujtandanak, annak örülünk.

A szóban betegség beálltával a test bőre hamvaskék és békahideg,
a végtagokat, u. m. kezeket és lábakat időnként fájdalmas görcs szorongatja;
a belső részek, u. m. gyomor és belek hányással és hasmenéssel ürülnek ki, az ürület savóforma víz;
a hang elváltozik, rekedt, susogóvá válik.

Ezek azon kórjelek, melyek a betegnek mindenkinél szemébe ötlenek, de nem minden esetben törnek egyszerre elő.

A múlt alkalomkor az tapasztaltatott, hogy az 1831-diki járvány kezdetével legelsőbb a kékülés és görcsök mutatkoztak, ezekre eredtek el a belső részek;

a járvány közepén pedig legelsőbb hányás jött elő, ezután jött a kékség és hasmenés görcsökkel;

a járvány utolján végre egy-két napig közönséges hasmenés ment előre, ha ez nem gyógyított, ment által hányásba, melyre a kékség és görcsök következének.

1832-ben és 1836-ban legelőbb hasmenés mutatkozott, mint 1831-ben a járvány utolján.

Ezt tudni azért fontos, mert könnyebb valamely bajt kezdetében, midőn a természet gyógyerejénél fogva a gyógyulást maga a test igen könnyen előállítja, orvoslani, mint akkor, midőn már az egész betegség előállott s a természet gyógyerejét hátravetette, de erről alább.

Azon kórjelek közül, melyek a beteg érzésén alapulnak, ki kell emelnünk az olthatatlan szomjúságot, és melegségérzést.

A szomj és a kiürülések közt azon arány van, hogy minél sűrűbbek a kiürülések, a szomj annál inkább növekedik; s minél többet iszik a beteg, a kiürülések annál gyakoribbak.

A melegségre nézve: a beteg forróságot érez, magáról minden takarót elhány; egészséges ember pedig a beteget még a szájában s nyelvén is békahidegnek találja.

A többi kórjel egynél így, másnál amugy mutatkoznak s alább ha fontosak, különben is említettetni fognak.

A keleti choléránál a vérben sajátos változás történik. Üteri vagy piros (arteriosus) természetét elveszti s visszérivé, vagy kékké (venosus) válik. Különösen a vékonyabb üterekből kitakarodik s a visszerekben öszvetolul, s minthogy az üteri vér folytonos képződése akadályozva, mintegy fölfüggesztve van, azért veszti el a test természetes melegségét.

Nem lévén célunk a vérképzés ezen változásának okát fejtegetni, ezt csak mint tényt említjük, következményeit azonban röviden előadjuk.

A Visszerekben (öszvesen a bőrszöveti s bőralatti, fej-, mejj-, hasüregieket értvén) megtolult vér miatt támad a testnek hamvas kéksége.

E kékség leginkább meglátszik azon részeken, melyeken a külbőr igen vékony, mint az ivarszerveken, az ajkakon, nyelven, körmök alatt, szemek körül sat.

III.

Ilyenkor még csak az érzékeny idegzetű ember veszi észre egészsége változatát, már erősebb ember mi változást sem érez; hanem már a vizsgálónak ezen előjelek föltűnnek.

A helyett tehát, hogy az ember a szokatlan kellemetlenségtől járkálással vagy ivással vagy evéssel stb. akarjon menekülni, inkább feküdjék le nyugodt kedéllyel azért, mert ha egyebet nem tesz is, mint öszvehuzva magát jól betakarózik, hamar izzadás fog kitörni, melyet ha valaki gyógyászatilag is elősegíteni kíván, igyék egy findzsa meleg limonádét vagy puncsot, vagy gyenge savanyu meleg ecetes vizet, vagy ha nyomban jelen van, üljön meleg fürdőbe. Az izzadást átöltözéssel mind addig zavarni nem kell, míg a test kihűlni nem kezd.

Ha ezen időszakban a természet gyógyereje a bajon ilyen könnyen és hirtelen nem fordított, ez a maga útján tovább halad, t. i. a vérnek visszeri állapota inkább-inkább kifejlik.

Ha ezen állapot kifejlett, a természeti gyógyerőnek csak egy út van. Ezen út a visszeres vérből a higabb savós részek elválasztásában és a belekre lerakódásában rejlik; jól megjegyezvén, hogy ezen út csak pillanatnyira életmentő út.

Ha ezen elválasztást a természet előidézni nem képes, jelen áll a száraz cholera (cholera sicca). Ennél a test kék, a görcsök majdnem folytonosak, hasmenés, hányás nincs, a fej szédelgése, kábultsága nagy, a hang semmi, a bőr összeesik, kezeken, lábakon megráncosodik, a szemek beesnek, kikerekednek, azokat a pislák betakarni nem képesek, egynél szorongás, félelem, másnál semmivel sem gondolás mutatják, hogy a baj nagy; idő kevés, tennivaló egy, t. i. az elválasztás

előidézése. Legcélszerűbb valamelyik hashajtó só (sal mirabilis Glauberi, Arcanum duplicatum, sal amarus stb.).

Ha pedig a vérből a savós részek a belekre lerakodtak s hányással, hasmenéssel kiürülnek, a természeti gyógyerő pillanatnyira elhárította az életveszélyt s időt enged a beteg bajának közelebbi vizsgálatára. Ekkor fontolóra lehet venni: vajon étkezabálás miatt támadt-e a baj, s az étkek a gyomorban vannak-e még, vagy már átmentek a belekbe, s ahhoz képest kell vagy hánytató (ipecacuanhából) vagy hashajtót rendelni. Hogy miféle hashajtók adassanak az egyes járványokban? a tapasztalás mutatja meg. Így jelenleg a gyengébb izgató növények az erősen izgatók és az ásványi sók fölött állanak.

Eképp a betegség tisztán áll előttünk.

Az itt mondottakat az eszmék összefüggése miatt el kelle számlálni, azért, hogy a kórjelek értékét meghatározni s a természet működésére visszavinni lehessen.

IV.

A betegség kezelésénél általában a vér állapotát pillanatnyira sem szabad szem elől téveszteni.

Mind amellet, hogy a lélekzésben szorultságon kívül semmi változást sem veheti észre, mégis az üteri vér készítése a tüdőben akadályozva van. A kész vér tehát, mint említők, a visszerekben tolul meg, mi miatt a vérkeringés nem folytathatja rendes menetét, ezt tehát elő kell mozdítani.

A külső bőr, minthogy az üterek legszámosabb ágai benne végződnek s a visszereké ismét benne kezdődnek, a vérkeringés akadályát legelőbb megérzi, azért látszik s éreztetik rajta legelőbb a kékség s hidegség; a betegség kitörésével ezért esik össze annyira, hogy az embert formájából majdnem kiforgatja.

A vérkeringés akadályát leghelyesebben elhárítani azon dolgok által, melyek a bőrben az alélt természeti meleget fölélesztik. Ilyenek a dörzsölések, melengetések, bőringerlő külső és belső gyógyszerek.

A dörzsölés nem csak meleget fejt ki, hanem mechanice igényest a vérkeringésnek is lökést ad.

Ezt elmulasztani, mihelyt a betegség kifejtett, azért nem tanácsos, mert minden más kezeleteknél előbb lehet vele célzott élni.

A dörzsölés az izmokon véghez vitetik pusztá kézzel, vagy perkál avagy pólya (flanell) darabbal, puhább, vagy keményebb sertejű kefével, a szerint, a mint a beteg bőre finomabb, vagy durvább, a mint a betegség kezdeténél van, vagy már a bőr szélhűdésig előrehaladt.

A dörzsölés történik vagy szárazon vagy nedvesen. Ez utóbbi esetben alkalmaztatnak víz, ecet, bor, égettbor, lél (spiritus) és léiben fölolvasztott illatok, vagy csipős szerek, milyenek a festvények (tinctura). A csipős szereknél vigyázni kell, hogy egészséges ember kezével huzamosabb érintkezésbe ne jöjjenek, mivel ennél hamarabb lenne bőringerlő foganatja, mint a betegnél.

Különösen a víz jéghideg, vagy minél hidegebb legyen, lehet jó meleg is, vízzel a dörzsölés általjában tovább folytattassék, mint a többi szerekkel s utána a test lepedőkkel vagy pólya darabokkal jól körül tekergetessék, mint hogy a csak paplannal vagy dunyhával betakart testben a melegség nem szokott kifejléni.

Az eczet, a bor melegen dörzsöltessenek, az égettbor s lél pedig langyosan.

A csipős szerek, millyenek a léiben fölrázott paprika, kutya-, vagy farkastej, körösbogár, mustármag, torma, stb. hidegen vétessenek.

Ezekkel nem kell erősen dörzsölni, mert különben, mihelyt a bőrben visszahatás, vagyis a meleg kifejlése az izzadásig nőtt, könnyen terjedelmes hólyagok s nehezen gyógyuló bőrszívargások támadnak.

A melengetések vagy melegített lepedőkkel vagy tányérok, fürdőkkel, vagy kő-, tégladarabokkal vagy vasalóval (azonkép mintha fehérnemű sikáltatnék) történnek. Tovább tartják a meleget a gorombára tört só, még tovább a homok, föld, legtovább a kőkorsókba töltött forróvíz. Midőn a homokot zacskóban a hasra, czombok tetejére lehet alkalmazni, akkor az oldalak mellé, a

czombok közé, talpakhoz kőkorsókat (millyenekben savanyu vizek árultatnak) bugykosokat lehet rakni.

A dörzsölések és melengetések hatásai mulékonyak, néha sokszori ismétlés után fogatosak, máskor fogatlanok. Ez utolsó esetben jó szemügyre véve meg kell itélni, valljon a fejre vagy hasrai vértolulás nem nagyobb-e? s valljon nem ez okozza-e az alkalmazottak sikertelenségét? Ha igen, akkor helyök van a bőringerlőknek, millyenek a mustárliszt, torma és körösbogárpor.

A mustárliszt vizzel vagy ecsettel péppé keverve s vastagocskán ruhára kenve, ha a hasban van a vértolulás a hasra tétetik, még pedig a darabot nem kell kimélni, ha pedig a fejben van, a kezekre vagy lábszárakra alkalmaztatik. A mustárliszt elég, ha a betegség foka nem nagy vagy az még korai.

Ellenkező esetben a liszthez torma kevertetik, mellynek hatása a mustárénál hamarabbi és erősebb; vagy tisztán torma vétetik elő, ha a baj még sürgetősb.

A körösbogárpor vagy rozsliszttel vagy mustáréval kevertetik péppé s alkalmaztatik.

Átaljában megjegyzendő, hogy ezen bőrizgatók addig hagyassanak a testen, míg a korjelekre nézve célzt érünk; azután távolittassanak el, de ha a szükség igényelné, ismét alkalmazandók lennének. Azon szabályt, hogy addig maradjanak helyben, míg a bőr alattok megpirosodik, megtartani nem lehet, mivel hatásuk gyakran a lábbadozásban fejlik egészen ki.

V.

A tiszta betegségben az alatt míg az imént előadottak mint a vérkeringés és melegség helyre állítására irányzottak történnének, a baj egyéb kórjeleiből tervezzük egyéb teendőinket. Ezen teendők a belső szerek megrendeléséből állanak. Ezeknek a külsőkkel teljes összhangban kell működniök.

Azon szerek közül, mellyek a bőrre ugy hatnak, hogy annak munkásságát elősegitik, fölélesztik, először említendő, a savanyak.

Minden savany, mint a bőrbetegségeknel tapasztalni, a bőrre hat. Illyenek: az eczet, borkósav (acidum tartricum), a föleresztett ásványsavak: kénsav, Hallersavany, sósav, salétromsav, villosav. Ezeket nem magokban, hanem vagy hidegvizben, vagy valamelly nyálkás főzetben kell adni, csak annyit tevéen belőlük az ital közé, hogy azt egészséges ember kedves savanykás ízűnek találja.

Ezen savanyak közül a borkósav lenne nem orvosok által adandó, a többiek rendelete pedig orvosok által teendő. Róluk még az is megjegyzendő, hogy midőn a bőrre hatnak, egyszersmind az alhasi idegeket is kedvesen, megnyugtatólag érintik. A nyálkás főzet pedig a szomjat enyhiti, a belső részekből kiürült nyálat pótolja.

Ilyen nyálkás főzetet szolgáltatnak a baraczk, szilva, meggyfalevelek, mézgák, az arábiai gummi, főképek pedig a salepgyökér pora, a vékony fehér keményítő és a szárított vérfű vagy csubavér, mely utolsót a vérhasban szokás az alföldön használni.

Ezen szerekből csak kanalanként kell a betegnek adni. Minthogy a szomj iszonyu, a víz alig ért le, már megint kijön, mellettök jégdarabkákat vagy jéghideg vizet kanalanként kell adogatni. Az állott víz csak a bajt növeszti.

vannak esetek midőn a beteg majdnem hihetetlen mennyiségű vizet iszik és vet ki, végre a hányása megáll, de az illy történetes szerencsét nem kívánjuk szabálynak állítani, sőt a betegnek, ha gyógyszerre fogtuk, a mohó vizitalt nem engedjük, még akkor is igen óvatosak maradunk, ha már a hányás egy-két órára megszűnik is; mert megint kénytelenek leszünk ujra kezdeni azt, a min tulesve gondoltuk magunkat.

Ha a beteg, magállván a vissza térő test melegével a görcsök, meg a hányás és hasmenés, elszenderedni kezdene, szunnyadását nem háborgatjuk, mert azalatt az izzadás legelébb kitör; s ha korán fölébred is, csöndességre intjük.

VI.

Ha az életerő nagyon hanyatlott, már azon időszakban is, midőn a test melegségét visszahozni igyekszünk, szoktunk adni illatos szereket, minőek a mente, széki fű, narancs, citrom, fahéj, gyömbérforrázatok, mellyeket úgy készítünk, hogy úgy ötujcsipetnyire egy félpohárnyi forróvizet öntünk, letakarjuk és langyosságig hagyjuk állani.

De ezek használata főkép azon időszakban való, midőn a visszatérő test melegséggel a főkórjelek engedtek.

Általában megjegygetni kérjük, hogy sokat belőlük ne adjunk; minden, a mi sok, a hányást, hasmenést szokta előidézni.

VII.

Maradnak némelly esetekben egyes kórjelek, mint nyakas hasmenés, vagy hányás, s különösen az utóbbik néha olly makrancos, hogy minden, még a nyálnyelésre is öklendezést támaszt.

A hasmenést salepfőzettel, mellyhez néhány (legfeljebb hét) csöpp opium festvényt (tinctura opii) és fél szemer ipecacuanhát adunk, kerülvén minden higabb italt s ételt, megzabolázhatjuk.

Ha az inger a hasmenésre a végbélben magában rejlik, a miatt, hogy a nyálkahártya véredényei vérrel teltek, akkor klisztért adunk vagy törött árpakását vagy rizskását főzvéen meglehetősen sürűre és hozzá egy tojás sárgáját habarván s arra ügyelvén, hogy ezen adag egy findzsánál több ne legyen.

Megjegyzendő, hogy ott, hol a cholera a hasmenésből fejlik ki, a hasmenést ezen szerek elébb is megállítván, a betegségnek kifejlteni nem lehet és így minden esetben a baj már kezdetben elfojtatik.

Jelenben csak kevés esetek mutatkoztak olyanok, a hol az előjelek kékséggel mutatkoztak volna. Mindjárt változtak az előjelek úgy, hogy most rendesen hasmenés áll be legelébb s minthogy itt kevés embert kivéve, többnyire gondoskodnak magokról már a hasmenésben, tehát alig jön elő néhány eset naponként, s ha tovább is így tart a betegség, a halandóság alig lesz nagyobb, mint a közönséges időben lenni szokott.

A hányást egy csöpp faecet cukron adva, vagy helyette fényes vízben vagy eczetben fölolvastva s hasonlókép nyujtva, elnyomni képes. Máskor valamellyik atherből egy csöpp hasonló foganatu.

Nem lévén többet előadni szándékunk, mind amennyit oly helyütt, hol orvos nincs, míg az érkeznek, tenni polgártársaink életmentésére szükségesnek tartunk, mindazon szereket, melyek a betegségben ügyfeleink által ajánltatnak, elő nem számlálhatjuk, de az illetőket a következőkre figyelmeztetjük:

VIII.

Valamint a betegség kezdetén és folyama alatt a vér a visszerekben öszvetolult s különösen a test környékéből belőltre gyülekezett; úgy tolul ismét kívülre a bőrre a betegség végeztével kivált azon esetekben, a hol a betegség fél- vagy egy napnál tovább huzódott.

Ezen állapotban a kékség helyét pirosság, vörösség foglalja el; álmodás, kábultság, s a testi erő olly hanyatlása áll, be, hogy a beteg lábra nem állhat, sőt némely esetben ülve sem tarthatja fön magát.

Ezen állapot az életnek épen olly veszedelmes, mint az elébbi.

Minden jelből az tűnik ki, hogy a vér főkép az agyvelőre tolult s hasonlít az ideglázhoz vagy hagymázhoz.

Ezen bajt nem annyira gyógyítani kell, mert nehezen lehet, hanem elvetéltetni, azaz kifejlését kell, s lehet is megelőzni.

Jelei: a betegség multával a beteg elerőtlenedettnek érzi magát, a pihenést a test kívánja, s minthogy valamit tenni képtelen, az alvásban keresi időtöltését. Ezen alvásból fejlik ki a föntebb érintett állapot.

Tehát a cholera után a beteg alvását kell szabályozni. Mihelyt észrevéttük, hogy a lábadozó időn túl szeret aludni, ébren tartassék, ülve maradjon, napközben többször az ágyból kiszálltassék és két ember között, hogy el ne essék, sétálni legyen kénytelen. Ha még olly piros volt is az ágyban arcza, ha kiszáll, hamar halavány lesz, ami a vérerek gyöngeségére mutat. Nem tanácsos a fejre hideg borogatásokat tenni, mert előbb lesz azon foganatjuk, hogy a cholera ismét előáll, mint az, mellyet várunk.

IX.

Ugy nevezett Praeservativumokkal nem szolgálhatunk, ezek a charlataneria köréhez tartozók.

Legjobb Praeservativum az, hogy az ember szokott életmódján, mellynél különben is egészséges maradt, ne változtasson, azaz sem ételében sem italában szokatlanokat ne keressen, mert az egészség a változást megérzi. Már azért sem, mivel illy alkalmakor a családi erkölcsbe csúsznak be olly hibák, melyek talán egy cholera esettel is mérközhetnek p. o. egy kis köményviz, rozsóli utóbb pálinka italon, végre a családi boldogság földülésán végződik.

X.

Azoknak, kik azon hiszemben vannak, hogy a cholera ragadós, azt adjuk tudokra, hogy társasági viszonyainknál fogva az elkülönzés kicsinyben lehetetlen, de azzal is vigasztaljuk, hogy a ragadós betegségek természete szerint föltétlen ragály nem létezik. Általjában azt kell megjegyezni, hogy akármilyen ragálynak is kiteheti magát az ember, csak arra ügyeljen, hogy utánna őrizkedjék a megbetegedéstől azért, mert ilyenkor p. o. a meghülésből nem csúsz, vagy nátha, hanem az uralgó betegség fejlődik ki.

Utoljára emlékeztetjük polgártársainkat a cholera előjeleire, millyen p. o. az ajkak kéksége, a gyomorémelygés, hasmenés; ha ezeknek izzadással elejét veszik, feleiknek a legjobb praeservativumot nyújtották.

Végre megkérjük a lelkész, tanító, jegyző, és gazdatiszt urakat, ha többen volnának egy helyütt, egyetértve egymással, legyenek szivesek tudokra esett cholera gyógyultak és halottak számát följegyezni s jegyzékeiket vagy a közeli tisztí orvosnak, vagy a kereskedelmi s ipar minisztérium egészségi osztályának czimezve Pestre beküldeni, hogy legalább a betegség idei statisztikáját birhassuk.”

*

A Tisza mentén táborozó honvéd hadseregben a fehérműhiány következtében nagy tetvesség lett úrrá és 1848 őszén kiütéses tifusz (ragadványos kórházi hagymáz, typhus nosocomialis bellicus) járvány tört ki, majd Buda visszafoglalása után 1849. május 21-én Pesten is több száz rendkívül súlyos lefolyású megbetegedés történt, úgy a hadseregben, mint a polgári lakosság körében. Az egyetem épületét járványkórházzá alakították és s annak vezetését Wagner Jánosra bízák, akit az egyetem tanácsa 1848-ban Tognio Lajos helyett – helyettes tanári minőségben – az általános kórtan és gyógyszer-tan előadásával bízott meg. A „gyámoló személyzet” nagy része és maga Wagner János is megbetegedett kiütéses tifuszban. Ő fogalmazta azt az ismertetőt, amelyet 1849. június 28-án a belügyminisztérium a törvényhatóságoknak a hagymázról szétküldött. (...)

Az orosz hadsereg 1849-ben magával hozta a kolerát Magyarországra. Ennek első esetei 1849. június 24-én fordultak elő. Legerősebben volt fertőzve az 50 ezer főből álló 4. orosz gyaloghadosztály, amelynek orvos főnöke Bulgakov 1849 júliusában Tokajban 1200, Nyíregyházán 800, Eperjesen és Kassán 1000 ágyas kolerakórházat állított fel. (...)